

EBU HANİFE VE EHL-İ HADİSİN SÜNNET ANLAYIŞLARINDAKİ TEMEL FARKLAR

Doç. Dr. İshak Emin Aktepe*

The Main Differences between Abû Hanifa and Ahl-al Hadîth's Understanding of Sunnah

Ehl-i hadith criticised very much Ebu Hanife when he lived and after his life. They claimed that Ebu Hanife wasn't obey sunna and hadith in a lot of questions and he disregarded them. But Ebu Hanife is representative of a tradition that it begins with Abdullah b. Mesud and continues with Alkame, Nehai and Hammad. He assessed and commented sunna and hadith in accordance with this tradition. However Ehl-i hadith had a religious approach that relies on hadiths in belief, jurisprudence and ethic. They denied personal views when they had a hadith. In conclusion Ebu Hanife and Ehl-i hadith had got different methodologies. Ebu Hanife's methodology proffered caution about the hadiths when Ehl-i hadith's methodology proffered trust in them.

Giriş

Ehl-i hadisin itikadi, ameli ve ahlaki konuların tamamında rivayet merkezli bir din algısına sahip olduğu, yeni düşünceler ve tartışmalara açık olmayıp bunları bidat olarak nitelediği, reyî, tevili, yorumu, akli çıkarımları dinden ve sünnetten uzaklaşmak olarak telakki ettiği, rey ehlini ve kelamcılarını sevmediği, haberlere dayalı olarak kurduğu kendi inanç ve hukuk sistemini savunmak adına kitaplar telif ettiği ve muhalif gördüğü gruplara karşı yine haberlere dayanarak reddiyeler yazdığı bilinen bir husustur. Ehl-i hadis Kaderiyye, Cehmiyye, Mutezile, Zenadika, Mürcie, Ehl-i bida, Ehl-i ehva ve Mübtedia nitelendirmeleriyle pek çok grup ve kişiyi Hz. Peygamber'e, sünnete ve hadislere uymamakla itham etmiş, tenkit etmiş ve hatta bazı konularda tekfir etmiştir. Bundan da öte bu grupların bizzat Hz. Peygamber tarafından tekfir edildiğine "inanarak" bu anlamda gelecek haberler aktarmıştır¹. Ehl-i hadisin eleştirilerinden ve hakaretlerinden nasibini alanlardan biri de İmam Azam Ebu Hanife'dir (ö. 150/767)². Ebu Hanife, yaşadığı dönem

* Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ishakemin@mynet.com

1 Bk. Yavuz Köktaş, "Kaderiye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 1/2, 2003.

2 Ehl-i hadisin tenkit ve ithamlarını toplu olarak görmek için bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışına Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994, s. 230-265.

ve hemen sonrasında Ehl-i hadisin yoğun tenkitlerine ve ağır ifadelerine muhatap olmuştur. Kimi zaman ismi açıkça anılarak kimi zaman gizlenerek (badu'n-nas, badu'l-meşrikiyyin vs.) savunduğu fikirler sünnet ve hadise aykırı olmakla itham edilmiştir. Hatta Ehl-i hadisin zirve şahsiyetlerinden Buhari (ö. 256/870) *et-Tarihu'l-kebir* adlı eserinde isnadını tenkid etmediği bir haberle Hammad b. Ebi Süleyman'ın (ö. 120/737) öğrencisi Ebu Hanife'yi *halku'l-Kur'an* konusundaki görüşü sebebiyle “müşrik” diye nitelediğini rivayet etmiştir³. Bu ve benzeri pek çok ithamla Ehl-i hadisin sünnet/hadise sahip çıktığı ve Ebu Hanife'nin bunları önemsemediği izlenimi oluşturulmuştur. Bu sebeple çalışmamızda Ebu Hanife'nin sünnet/haber algısı ile Ehl-i hadisin sünnet/hadis algısı arasındaki farklara işaret edilecek ve böylece Ehl-i hadisin bu konuda Ebu Hanife'ye yönelttiği tenkitlerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Ebu Hanife'nin Sünnet Anlayışı İle Ehl-i Hadisin Sünnet Anlayışı Arasındaki Temel Farklar

Sünnet/hadis anlayışlarının farklı olabileceğini tespit, sünnete ve hadise uyulup uyulmadığı konusundaki tartışmalar için oldukça önemlidir ve ne yazık ki bunun ehemmiyeti bugün dahi bazı çevrelerce tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Zahiriye ile Mutezile'nin, Şafiiye ile Hanefiye'nin, Malikiye ile Hanbeliye'nin, muhaddisler ile sufilerin sünnet/hadis algısı birbirinden oldukça farklıdır. Zahiri bir alim hadisleri bütünüyle vahiy kabul eder. Hadislerin de “zikir” kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ve Kur'an gibi korunduğunu savunur. Hadislerin lafızlarının bağlayıcılığına inanır ve kıyası dahi reddederek hadislerin lafzına mutlak bağlılığa davet eder. Buna karşın Mutezili bir alim ise haberlere ihtiyatla yaklaşır. Hadisleri ve sünneti reddetmez ancak hadislere güvenmek için yalnızca isnad değerlendirmelerini yeterli bulmaz. Onları Kur'an ve akıl çerçevesinde değerlendirir. Halbuki bir muhaddis daha çok isnadı önemser ve metnin sıhhatini isnada bağlar. Hz. Peygamber'den geldiğine kanaat getirdiği bir hadise tevîl ve yorumla muhalefet etmeyi hoş karşılamaz. Zayıf bile olsa hadislerin en azından amellerin faziletleri konularında delil olabileceğini düşünür. Hanefi bir alim ise manevi inkıta anlayışıyla isnaddan ziyade metnin bazı kriterlere uymasını arar. Kur'an'a ve Hanefi gelenek içinde maruf olan sünnete aykırı haberleri kabul etmez. Haberlerin yorumlanmasını sünnete muhalefet saymaz. Tüm bunlardan ayrı olarak bir sufi ise metnin ulema-yı kibar tarafından hadis diye kabul edilmesine bakar ve ne isnad arar ne de metni sorgular. Rüyada hadis alınabileceğine ve keşifle hadislerin tashih edilebileceğine inanır. Alimlerin kitaplarında uydurma hadis olmayacağını söyler. Şafii bir alim sünnetin sadece merfu haberle tespit edilebileceğini savunup amel-i ehl-i Medine'yi “anlamsız bir şey” diye niteler. Buna mukabil Maliki bir alim sünnetin tespiti için öncelikle amel-i ehl-i Medine'ye bakılması gerektiğini düşünür ve amele aykırı haberleri zayıf addeder. Netice itibarıyla bunlar kimi zaman birbirlerine yaklaşırsalar da temel bazı tercihlerindeki farklılıklar yüzünden oldukça değişik sonuçlara varırlar.

3 Muhammed b. İsmail el-Buhari, *et-Tarihu'l-kebir*, I-VIII, thk. Muhammed Abdulmuid Han, Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Usmaniyye, IV, 127.

A. Sünnetin Mahiyeti / Sünnet Nedir?

Sünnetin aslında Hz. Peygamber'in tasarruflarından çıkan sonuç olduğu konusunda Ebu Hanife ve Ehl-i hadis müttefiktir. Yani sünnet kavramı ilk etapta Hz. Peygamber'le ilgilidir. Bununla birlikte her ne kadar Ebu Hanife'nin eserlerinde doğrudan bir beyan bulamasak da öğrencileri Ebu Yusuf ve Muhammed'in sahabe uygulama ve görüşlerine de sünnet dediklerini⁴ ve daha sonra bu düşüncenin mezhebin temel prensibi haline geldiğini görmekteyiz. Bu noktada Hanefi usul kaynaklarında “Güzel bir sünnet koyan hem bunun sevabını alacak hem de kıyamete kadar o sünnetle amel edenlerin ecri kadar sevap alacaktır” ve “Benim ve raşid halifelerimin sünnetine sarılın” rivayetlerine atf yapılmaktadır. Yine aynı kaynaklarda geçmiş dönemlerde “Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in sünneti” ifadelerinin kullanıldığı zikredilmekte ve “İki Ömer'in sünneti” üzerine biat alındığı kaydedilmektedir. Hz. Peygamber'e tabi olmak gerektiği gibi sahabeye de uyulması icap ettiği belirtilmektedir⁵. Ebu Zeyd ed-Debusi (ö. 430/1040) sahabe görüşlerine sünnet denilmesini sahabenin Hz. Peygamber hakkındaki bilgisine dayandırmaktadır⁶. Hasılı öğrencilerinin ve Hanefi geleneğin bu düşüncesini Ebu Hanife'ye de nispet edebilirsek diyebiliriz ki ona göre sünnet yalnızca nebevi uygulamalar değil aynı zamanda sahabe⁷ tasarruflarıdır.

Halbuki Ehl-i hadisten İmam Şafii (ö. 204/819), sahabe uygulama ve görüşlerinin sünnet olarak adlandırılmasına kesinlikle karşı çıkar. *İhtilafu'l-hadis* adlı kıymetli eserinin bir yerinde açıkça şöyle der: *ومن قال منهم قولاً لم يروه عن النبي صلى الله عليه وسلم لما وصف من أنه يعزب عن بعضهم بعض قوله ولم يجر أن يذكره عنه إلا رأياً له ما لم يقله عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فإذا كان هكذا لم يجر أن يعارض بقول أحد قول رسول الله صلى الله عليه وسلم* “Sahabeden herhangi biri açıkça Hz. Peygamber'e isnad etmeksizin bir söz söylemiş ise hiç kimse sahabenin bu sözünü Resulullah'a isnat edemez. Zira daha evvel anlattığım üzere sahabilerin Hz. Peygamber'e ait bazı sözleri bilemedikleri görülebilmektedir. Dolayısıyla bizzat kendisi Resulullah'a nispet etmediği sürece sahabenin ifadesini kendisinin kişisel görüşü saymamız gerekir. Bu sebeple de başkalarının görüşlerine dayanarak Resulullah'ın sözlerine aykırı davranamayız”⁸.

Şafii'nin amacı sünnetin tespitinde merfu haberlerin otoritesini sağlamlaştırmak ve Irak fıkıh ekolünün Abdullah b. Mesud ve benzeri sahabilerden gelen mev-

4 Ayrıntılı bilgi için bk. İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2010, II. Baskı, s. 139 vd., 152 vd.

5 Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, Beyrut: Daru'l-Marife, I-II, ths., I, 114.

6 Ebu Zeyd ed-Debusi, *Te'sisü'n-nazar*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbani, İstanbul: Eda Yay., 1990, s. 113.

7 Bu noktada Hanefilerin kimlere sahabe dediği önem kazanmaktadır. Serahsi rivayet ehlini tanınır olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmaktadır. Tanınır olanları da fıkıyla bilinenler ve fıkı az olanlar diye ayırmaktadır. Hulefa-yi raşidin, abadile, Zeyd b. Sâbit, Aişe'yi ilk gruba, Ebu Hüreyre ve Enes b. Malik'i ikinci gruba örnek vermektedir. Tanınır olmayan sahabileri ise Hz. Peygamber'in yanında fazla kalmamış olanlar diye nitelemektedir ve bu gruba da Vabisa b. Mated, Seleme b. Muhabbik ve Makil b. Sinan'ı misal vermektedir. Serahsi'nin belirttiğine göre fıkıyla ön plana çıkmış olanların rivayetleri kıyasa aykırı bile olsa kabul edilir; fıkıyla tanınmayanların rivayetleri kabul edilir ancak kıyasa aykırı olurlarsa bunlara tabi olunmaz; tanınmayan sahabilerin rivayetleri ise ancak onları teyid eden bir başka delil varsa alınır. Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 338-345.

8 Muhammed b. İdris eş-Şafii, *İhtilafu'l-hadis*, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986, s. 87.

kuf haberlere, Medine fıkıh ekolünün ise amel-i ehl-i Medine ve İbn Ömer gibi sahabelerden gelen haberlere dayanarak sünneti tespit etmelerine engel olmaktadır⁹. Zira ona göre bu düşünce sahabe görüşlerine tabi olup gerçek nebevi sünneti terk etme neticesi vermektedir. Halbuki hicri ikinci asır Irak ve Medine fıkıh ekolleri birer geleneğin temsilcileriydiler. Dolayısıyla bu gelenek içerisinde öğrenilmiş bulunan merfu ya da o geleneğin kurucu otoritelerinden gelen mevkuf haberleri, amel-i ehl-i Medine'yi, meşhur ve maruf sünneti muhaddislerce nakledilen ferd hadislerine göre daha fazla önemsemişlerdir. Neticede Hz. Peygamber'i daha iyi tanımları düşüncesinden hareketle söz konusu sahabe uygulamalarına da sünnet demişlerdir.

B. Sünnetin Bağlayıcılığı / Resulullah'ın Tasarrufları

Hz. Peygamber'den nakledilen bilgiler bağlayıcılık açısından tarih boyunca İslam alimlerinde farklı kategorilerde değerlendirilmiştir¹⁰. Bu meyanda en erken açıklamalardan birisi rivayete göre Mekhul'e (ö. 112/730) aittir: السنة سنتان سنة أخذها هدى، سنة سنتان سنة أخذها حسن وتركها لا بأس به “Sünnet iki kısımdır: (a) Amel edilmesi hidayet, terkedilmesi dalalet olan sünnet (b) Amel edilmesi güzel, terkedilmesi sakıncasız olan sünnet”¹¹. Son dönemlerde ise bu konu teşrii sünnet ile gayr-ı teşrii sünnet diye iki temel başlık altında incelenmiştir¹².

Ebu Hanife'den bu hususta doğrudan bir beyan kaydedilmemekle birlikte verdiği fetvalardan bu tasnifin farkında olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle devlet idaresini doğrudan ilgilendiren meselelerde Ebu Hanife'nin bir kısım nebevi tasarrufları Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem ve yerle sınırlı saydığı ve ilgili hükmü devlet başkanının yetkisine bıraktığı görülmektedir. Buna dair şu üç misali verebiliriz:

(1) Rivayete göre Hz. Peygamber من قتل قتيلاً له عليه بينة فله سلبه “*Kim düşmanını öldürürse ve bunu ispatlarsa üstündekiler onundur*”¹³ buyurmuştur. Bu haberi talili bir yoruma tabi tutan Ebu Hanife, söz konusu hükmü devlet başkanının maslahat görüp görmemesine bağlı kılmıştır. Buna göre savaş öncesinde mücahitlere böyle bir hak tanınmışsa herkes öldürdüğü düşmandan aldığı mallara sahip çıkabilecektir¹⁴. İmam Malik de Ebu Hanife ile aynı düşüncededir. Ona göre Resulullah

9 Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İshak Emin Aktepe, “İmam Şâfiî'nin Ehl-i Kelâm ve Mâlikilere Karşı Hadis Savunusu”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VI/1, 2008, ss. 111-132.

10 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, Ankara: TDV, 2010.

11 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 114. Bu söz Darimi tarafından “Sünnet amel edilmesi farz terk edilmesi küfür olan sünnet ve amel edilmesi fazilet ve terk edilmesi sakıncalı olan sünnet şeklinde ikiye ayrılır” diye kaydedilmiştir. Ebu Muhammed ed-Darimi, *Sünen*, I-IV, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darani, Suudi Arabistan: Daru'l-Muğni, 2000, I, 475. Muhakkik senedindeki bir ravi sebebiyle rivayeti zayıf olarak nitelemektedir.

12 Böyle bir yaklaşım için bk. Muhammed Selim Avva, “Sünnetin İslam Hukûkuna Etkisi”, (trc. İshak Emin Aktepe), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI/2, ss. 259-280.

13 Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Sahih*, I-IX, thk. Muhammed Zühayr b. Nasir, Daru Tavğî'n-Necat, 1422, IV, 92; Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahih*, I-V, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, Beyrut: Dar İhyai't-Turasi'l-Arabi, III, 1370.

14 İbn Battal, *Şerhu Sahihi'l-Buhari*, I-X, thk. Ebu Temim Yasir b. İbrahim, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003, V, 311; Yahya b. Şeref en-Nevevi, *Şerhu'n-Nevevi ala Sahihi Müslim*, I-XVIII, Beyrut: Dar İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1392, V, 232.

bu hükmü yalnızca Huneyn'de vermiş; diğer savaşlarda mücahitlere böyle bir hak tanımamıştır¹⁵.

(2) Sahipsiz arazinin ihyası (ihyau'l-mevat) konusunda da Ebu Hanife'nin böylesi bir tavır içinde olduğu ifade edilmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *من أحيأ أرضاً ميتة فبهي له* “Sahipsiz araziye ihya eden oranın maliki olur”¹⁶. Ebu Hanife, bu yolla mülk edinilebilmesi halinde insanların aynı yeri ihya etmek isteğiyle sürekli kavga ve kargaşa içine düşebilmeleri ihtimalinden hareketle söz konusu hükmü yine devlet başkanının insiyatifine bırakmıştır¹⁷. Öğrencisi Muhammed b. Hasan (ö. 189/805) ise hadise dayanarak devlet başkanı izin versin vermesin sahipsiz arazilerin oraları ihya edenlere ait olacağına hükmetmiştir¹⁸.

(3) Benzer bir konu da alacaklının iflas eden borçlusundaki alacağını, mahkeme kararı olmaksızın bizzat sattığı malı alarak ya da borçlunun başka mallarından ele geçirdiklerini vermeyerek tahsil etmesi meselesidir (meseletü'z-zafer). Rivayete göre Hind bnt. Utbe kocası Ebû Süfyân'ın cimriliğinden yakınıp kendisine ve çocuğuna yetecek miktarda mal vermemesini şikayet ettiği zaman Hz. Peygamber ona *كذبي ما يكفيك وولدك بالعرف* “Kendine ve çocuğuna yetecek kadar malı örfe uygun olarak alabilirsin”¹⁹ buyurmuştur. Ehl-i hadisten Şafiiiler bu hadisle istidlal ederek hak sahibinin ister mahkeme yoluyla alabilir ister alamasın borçlusundaki hakkını bizzat borcun misliyle ya da kıyemi mallarından kıymetlendirme yoluyla alabileceğine hükmetmişlerdir. Ebu Hanife ise bu hükmü misli mallarla sınırlamış ve kıyemi mallara teşmil edilmesinin haksızlığa sebebiyet verebileceğini ifade etmiştir²⁰. Buna göre kıyemi mallarla ilgili hüküm ancak mahkeme tarafından verilebilir.

Ehl-i hadis Hz. Peygamber'in bütün tasarruflarını nübüvvet vasfına dayandırma temayülündedir. İmam Şafii'ye göre “sünnetlerin” devlet başkanlarının insiyatifine bırakılması, başka bir deyişle Resulullah'ın hükümlerinin kendi dönemindeki şartlarla ilgili kişisel içtihat sayılması, ortada sünnet diye bir şey kalmaması neticesine götürür²¹. Buradan da anlaşılacağı üzere Şafii, Ebu Hanife'nin devlet başkanının iznine bıraktığı meselelerde nebevi hükmü bütün dönemler için geçerli saymaktadır²². Örneğin ölü arazilerin ihyası konusunda açıkça şöyle der: *إعطاء النبي: أعطاء السلطان* “Kendisine Resulullah tarafından bir hak verilmiş kimseye bu hakkı vermek devlet başkanının verdiği haklardan daha önceliklidir”²³.

15 Malik b. Enes, *el-Muvatta*, I-VIII, thk. Muhammed Mustafa el-Azami, Abudabi: Müessesetü Zayed b. Sultan, 2004, III, 648.

16 Ebu Davud es-Sicistani, *Sünen*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, III, 178.

17 Ebu Yusuf, *el-Harac*, thk. Taha Abdurrauf Sad, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, s. 76.

18 Malik b. Enes, *Muvatta (Şeybani Rivayeti)*, thk. Abdulvehhab Abdullatif, Mektebetü'l-İlmiyye, s. 295.

19 Buhari, *Sahih*, III, 79; Ebu Davud, *Sünen*, III, 289.

20 Ahmed b. Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari*, thk. Muhibbuddin el-Hatib, I-XIV, Beyrut: Daru'l-Marife, V, 109.

21 Muhammed b. İdris eş-Şafii, *İhtilâfu Malik veş-Şafii (el-Ümm)*, I-VIII, Beyrut: Daru'l-Marife, 1990, VII, 240. *تأما أن يتحكم متحكم فيدعى أن قولي النبي صلى الله عليه وسلم أحدهما حكم والآخر اجتهاد بلا دالة فإن حاز هذا خرجت السنن من أيدي الناس*

22 Bk. İshak Emin Aktepe, *İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, s. 249.

23 Şafii, *İhtilâfu Malik veş-Şafii (el-Ümm)*, VII, 243.

Hasılı bir haberde Resulullah tarafından her hangi bir kimseye hak verilmişse bunu engellemek kimsenin hakkı olamaz. Bu konuda İshak b. Raheveyh, Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi de Şafii gibi düşünmektedirler²⁴. Hatta Şafii'nin beyanına göre Ebu Yusuf da bu konuda hocasını sünnete muhalefetle itham etmiştir²⁵. Aynı durum düşmanını öldüren mücahidin onun teçhizatını alması meselesinde de söz konusudur. İmam Şafii hadisin sahih ve sabit olduğunu, bizzat Resulullah'tan buna aykırı bir haber gelmediğini vurgulayarak Ebu Hanife'nin hadise aykırı hükmettiğini ifade etmiştir²⁶. Hatta kitabının bir başka yerinde açıkça şöyle der: “Bu hadis bazı insanların (Ebu Hanife) bu meselede sünnete muhalefet ettiğine delalet etmektedir. Onlar devlet başkanı savaş öncesinde “Kim düşmanını öldürürse üstündekileri alabilir” demedikçe kimse düşmanının teçhizatını alamaz demişlerdir. Hatta bazı arkadaşlarımız bunun devlet başkanının içtihadına bağlı olduğunu düşünürler. Halbuki bize göre bu “Resulullah'ın hükmüdür”. Hz. Peygamber birden fazla yerde düşmanını öldüren mücahidin düşmanın teçhizatını almasına hükmetmiştir²⁷. Bu konuda alimlerin çoğunluğunun da Şafii ile hem fikir olduğu söylenmiştir²⁸.

C. Sünnet Vahiy İlişkisi

Sünnetin bağlayıcılığı konusundaki görüşlerinden hareketle Ebu Hanife'nin sünneti vahiy merkezli bir değerlendirmeye tabi tutmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle dünyevi meselelerdeki bir kısım haberleri mutlak bağlayıcı addetmemesi, yorumlaması, maksatlarına bakması ve Hz. Peygamber'in kendi dönemiyle ilgili içtihatlar sayması bunları vahiy saymadığının tipik göstergesidir. Bununla birlikte kendisinden açık bir beyan bulamasak da sünnetin vahiy yönünü tamamen reddettiğini de söyleyemeyiz. Zaten Ebu Hanife sonrasında Hanefilerin, sünneti “vahy-i batın ya da vahye benzer bilgi” saydıkları görülmektedir²⁹.

Sünnetin vahiy olup olmadığı konusu üzerinde Ehl-i hadis uleması ise daha yoğun bir şekilde durmuştur. Onlara³⁰ göre sünnetin vahiy olma hali daha ağırlıklıdır. İbn Hazm (ö. 456/1064) sünnetin vahiy olduğunu şöyle savunur: “Kur'an'ın şer'i meselelerde temel dayanak olduğunu beyan etmiş idik. Kur'an'a baktığımızda Resulullah'ın bizlere yönelik talimatlarına harfiyen uymamızı istediğini ve Allah'ın Hz. Peygamber'i “*O hevasından konuşmaz. Ancak vahyedilenleri söyler*” şeklinde nitelediğini görürüz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e gelen vahyin iki kısmı olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Bunlardan ilki dillerde okunan, aleme karşı mucizevi yönü bulunan ve kitap olarak telif edilmiş bulunan Kur'an'dır. İkincisi ise

24 Ebu İsa et-Tirmizi, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, I-V, Beyrut: Dar İhyai't-Turasi'l-Arabi, III, 662;

25 Şafii, *İhtilâfu Malik ve Şafii (el-Ümm)*, VII, 243. ولقد خالفه أبو يوسف فقال فيه مثل قولنا و عاب قول أبي حنيفة بخلاف السنة.

26 Şafii, *er-Red ala Muhammed b. Hasan (el-Ümm)*, VII, 364.

27 Şafii, *el-Ümm*, IV, 149.

28 İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, VI, 247. Evzai, Sevr, Leys, Ebu Sevr, İshak, Ahmed, İbn Cerir ve başkalarına atf için bk. Nevevi, *Şerhu Sahihi Müslim*, XII, 58.

29 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, II, 90.

30 Hatta bu düşünce İslam alimlerinin çoğunluğuna nispet edilmiştir. Bk. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *DİA*, XV, 29.

nakledilen, varid olduğu anda kaydedilmeyen, aleme karşı mucizevi yönü olmayan, dillerde okunmayan Resulullah'tan aktarılan haberlerdir. Bu haberler Allah'ın muradını bizlere açıklayan delillerdir"³¹. Ehl-i hadisin eserlerinde sünnetin vahiy vasfına dikkat çeken haberleri ise sıklıkla görebiliriz³². Onlara göre Cibril Kur'an gibi sünnetleri de ona indiriyor idi. Bu sebeple Hz. Peygamber "*Dikkat edin! Bana Kur'an ve onun bir benzeri verildi*"³³ buyurmuştur. Ehl-i hadisin yorumuna göre bu hadiste işaret edilen Kur'an benzeri bilgiler sünnettir; yani sünnet vahiydir³⁴.

Netice olarak Ebu Hanife'ye nispetle Ehl-i hadisin sünnetin vahiy vasfına daha fazla vurgu yaptıkları ve bu sebeple hadisleri talili yorumdan daha çok taabbüdi bir tarzda yorumladıkları söylenebilir.

D. Sünnetin Tespiti / Merfu Haberin Otoritesi Meselesi

Genelde İslam alimlerinin özelde ise Ebu Hanife ile Ehl-i hadisin ihtilaf ettikleri konulardan biri de sünnetin nasıl tespit edileceği meselesidir. Ebu Hanife ve Hanefi gelenekte sünnet, Hz. Peygamber'in ve (fakih) sahabilerin tasarrufları olarak algılanınca doğal olarak sünnetin tespiti için kullanılacak deliller de merfu ve mevkuf haberler olmaktadır. Ebu Hanife'nin öğrencileri sünneti öncelikle amel-i ehl-i Medine'ye dayanarak tespit eden İmam Malik'in yaklaşımını isabetli bulmaz ve eleştirirler. Onlara göre amel-i ehl-i Medine düşüncesinin standartları belli değildir. Halbuki sünnet haberler gibi belli standartları olan müşahhas delillerle tespit edilmelidir. Bu anlamda amel hiçbir değer ifade etmez³⁵.

İmam Şafii de sünnetin tespitinde amel-i ehl-i Medine'yi esas alan İmam Malik'i eleştirir³⁶. Bu yaklaşım tarzını otuz beşli yaşlarından sonra tanıştığı İmam Muhammed'den almış olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat Şafii, sünneti mevkuf haberlere dayanarak tespit eden Ebu Hanife ve öğrencilerine de katılmaz. Ona göre sünnetin tespit edilebileceği yegane kaynak merfu haberlerdir³⁷. Şafii, Hz. Peygamber'e isnad edilmeyen haberlere dayanarak merfu haberlerin terk edilmesine hemen bütün çalışmalarında karşı çıkmaktadır. Hatta kanaatimizce onun asıl mücadelesi haberleri tamamıyla ya da kısmen (haber-i ahadları) reddeden gruplara karşı değil sünneti amel ya da mevkuf haberlere dayanarak tespit edip kendisi kadar zahiri tavır sergilemeyen Ebu Hanife ve Malik taraftarlarına yöneliktir³⁸.

31 Ali b. Hazm el-Endelüsi, *el-İhkam*, I-VIII, Kahire: Daru'l-Hadis, 1404, I, 93.

32 Bu konuda ayrıntılı bilgi ve delillerin münakaşasını görmek üzere bk. Mustafa Genç, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, İstanbul: Kitabı, 2009.

33 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risale, 2001, XXVIII, 410; Ebu Davud, *Sünen*, IV, 200.

34 Ebu Muhammed İbn Kuteybe, *Tevlîlü muhtelifî'l-hadis*, el-Mektebü'l-İslami, 1999, s. 246.

35 Muhammed b. Hasan eş-Şeybani, *el-Hucce ala ehli'l-Medine*, I-IV, nşr. Mehdi Hasan el-Kilani, Beyrut: Alemü'l-Kütüp, 1983, II, 621-622.

36 Ayrıntılı bilgi için bk. İshak Emin Aktepe, "İmam Şafii'nin Ehl-i Kelam ve Malikilere Karşı Hadis Savunusu", *HTD* (Hadis Tetkikleri Dergisi), VI/1, 2008, ss. 111-132. Örnekler için bk. Muhammed b. İdris eş-Şafii, *İhtilâfu Mâlik ve eş-Şâfiî*, (trc. İshak Emin Aktepe), İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

37 Şafii, *İhtilâfî'l-hadis*, s. 12.

38 Bk. İshak Emin Aktepe, *İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, s. 230-231.

Bu yaklaşımın bir neticesi olarak örneğin Ebu Hanife ve ashabı, özellikle birçok sahabinin (Huzeyfe, Ali, İbn Mesud, İbn Abbas, İmran b. Husayn, Ammar b. Yasir ve Sad b. Ebi vakkas) cinsel organlara dokunmayı abdesti bozan bir davranış saymamasına dayanarak bu istikamette hükmederken İmam Şafii Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledilen “*Cinsel organa dokunursanız abdest almanız gerekir*” hadisine dayanarak “إذا مس أحدكم ذكره فالتوضأ أن ما ثبت عن النبي لم يكن في قول أحد *Resulullah*'tan sabit olan haberlere muhalefet edenlerin görüşleri hüccet sayılamaz”³⁹ demiş ve buna göre hükmetmiştir. Hatta bir rivayette “أفضى / efdâ kelimesi geçtiği için sadece elin içiyle dokunmayı abdesti bozan bir davranış saymıştır”⁴⁰. Halbuki bu tavrıyla Şafii, merfu haberleri savunacağı derken birçok sahabi-yi abdesti bozan durumlardan dahi habersiz hale getirmiştir.

E. Habere ve Hadis Ravilerine Güven Meselesi / Maruf Sünnet Kriteri

Ebu Hanife, Irak bölgesi alimlerinden ve Irak haberler bakımından güvenilir kabul edilmiştir⁴¹. Bunun temel sebepleri olarak farklı din mensuplarının çokluğu, bu bölgenin Şia için merkez haline gelmesi, Müslüman olanların eski inançlarını İslam'a taşımaları, zındıkların faaliyetleri, kader tartışmalarını çıkaranların bu bölgede yaşamaları, Cehm b. Safvan'ın çalışmaları, Mutezile'nin düşünceleri ve Yunan filozoflarına ait bilgilerin yaygınlığı gösterilmiştir⁴². Ayrıca hadis uydurma faaliyetleri olmasa dahi zaten haberlerin naklinde pek çok hataların vaki olduğu muhakkaktır. Henüz sahabe asrında ashabın birbirlerinin haberlerini düzelttikleri bilinen bir husustur. Hz. Aişe'nin pek çok sahabinin rivayetini farklı sebeplerle tenkit ettiği hatta bu eleştirilerin bir kitap teşkil edecek kadar çok olduğu malumdur⁴³. Bu sebeple Hanefiler ravileri fakih ve fakih olmayan diye ayırmışlardır. Fakih ravilerin haberlerini kıyasa muhalif de olsa kabul ederken fakih olmayanların ancak kıyasa muhalif olmayan haberlerini amele uygun bulmuşlardır⁴⁴. Halbuki hadisçiler için fakihlik hadis ravisi olmak için şart değildir. Adalet ve zabt sahibi olması hadislerinin sahih kabul edilmesi için yeterlidir. Eğer zabtında bir miktar kusur varsa hadisleri hasen kabul edilir. Adalet ve zabt sahibi olmasa bile yine de hadisleri fezail-i amal gibi konularda kabul edilir.

Anlaşıldığı kadarıyla hem uydurma haberlerden sakınabilmek hem de yanlış aktarılan rivayetlere binaen hüküm vermemek adına Ebu Hanife ve öğrencileri hassaten kendi üstadlarından gelen haberlere karşı güven duyup bilinmeyen haberleri şaz saymış ve onlardan uzak durmaya çalışmışlardır. Örneğin Ebu Yusuf (ö. 182/798) eserlerinden birinde açıkça şöyle der: “Hadislerden herkesin bildiğini al, şâz hadisten sakın!”⁴⁵ Bu tavrı nispeten haberler üzerine telif ettikleri çalışmalara

39 Şafii, *İhtilafu Malik ve Şafii (el-Ümm)*, VII, 203.

40 Şafii, *el-Ümm*, I, 34.

41 Celalüddin es-Suyuti, *Tedribü'r-ravi*, I-II, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabi, Dar Tayyibe, I, 89.

42 Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun: Etüt, 1997, s. 49-50.

43 Bk. Zerkeşi, *el-İcâbe li irâdi mestedrekethu Aişe ale's-sahâbe*, thk. Saïd el-Afgâni, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmi, 1970.

44 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 338-345.

45 Ebü Yüsuf, *er-Red ala Siyeri'l-Evzâi*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgâni, Haydarabad, nşr. Lecnetu İhyâ'il-Maârif en-

rında da görmekteyiz. Ebu Yusuf'un bir nevi Ebu Hanife müsnedi sayılan *Kitabu'l-asar* adlı eserinde zikrettiği 1068 hadisin 650'si *Ebu Hanife – Hammad – İbrahim* isnadına sahiptir. Bunların 436'sı doğrudan İbrahim en-Nehai'nin fetvasıdır⁴⁶.

Ayrıca Ebu Hanife ve öğrencilerinin haberin isnadındaki zahiri kopuktan ziyade haberi nakleden kişiye önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim onlar özellikle üstadlarının mürsel (munkatı) haberlerini kabul etmişlerdir⁴⁷. Hatta üstadlarından geliyorsa usule aykırı olan haberleri bile kabul etmişlerdir: Örneğin Ebu Hanife namazda sesli gülmeyi hem namazı hem abdesti bozan bir kusur saymıştır. Çünkü hem Hz. Peygamber'den bu yönde bir haber aktarılmış⁴⁸; hem de İbrahim en-Nehai böyle hükmetmiştir⁴⁹. Halbuki usulde gülme, ağlama, esneme, bağırma ve konuşma gibi fiillerin abdesti bozduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Maruf ve meşhur sünnete dayanıp buna aykırı haberleri reddetmeleri de Ebu Hanife ve ashabının haberlere ve ravilere güven konusunda ihtiyatlı davrandıklarını göstermektedir. Bu konuyu bir şahit ve davacının yeminine dayanılarak hükmedilip hükmedilemeyeceği meselesiyle örneklendirebiliriz. Rivayete göre Hz. Peygamber bir şahit ve davacının yeminine dayanarak hükmetmiştir⁵⁰. Ancak Hanefiler bu hadisle amel etmezler. Konu hakkındaki değerlendirmelerini Serahsi şöyle arzeder: “Bütün bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki bir şahit ve davacının yeminine dayalı olarak hükmedildiğini ifade eden hadis Kur'an'a aykırıdır. Bu sebeple onunla amel etmiyoruz. Aynı şekilde haber-i vahidlerden garip olanlar (maruf olmayanlar) meşhur sünnete aykırı olduklarında amel bakımından munkatı sayılırlar. Çünkü mütevatir, müstefiz ve üzerinde icma edilmiş haberler kesin bilgi verme açısından Kur'an seviyesindedir. Şüpheli olan kesin olan karşısında merduttur. Meşhur sünnet de böyledir ve o garip sünnet karşısında daha güçlüdür. Zira şüpheden daha uzaktır. Bu sebeple de meşhur ile nesh caiz iken garip ile nesh olmaz. Zayıf güçlü karşısında duramaz. Bu sebeple bir şahit ve davacının yeminine dayalı olarak hükmedildiğini ifade eden hadis ile amel edilmemiştir. Çünkü bu haber iki açıdan “*Delil getirmek iddia sahibine yemin davalıya düşer*” şeklindeki meşhur sünnete aykırıdır”⁵¹.

Ehl-i hadis ise her ne kadar belli başlı bazı muhaddislere dayansa ve onları bu ilmin temel kaynakları kabul etseler de rivayet kaynakları incelendiğinde ilk iki asır boyunca hemen hemen herkesten haber topladıkları görülmektedir. Yine ilk iki asır hadis eserlerinde isnadların inkita problemleri barındırdığı açıkça müşahade edilmektedir. Zira Ebu Davud'un (ö. 275/889) ifadesiyle munkatı (mürsel)

Nu'mâniyye, ts., s. 24.

46 Fatih Bayram, *Ebu Yusuf'un Kitabı'l-asar'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 18, 24.

47 Bu mesele hakkındaki tartışmalar için bk. Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 360-363.

48 Muhammed b. Hasan eş-Şeybani, *el-Asl*, I-V, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgani, Karaçi: İdaretü'l-Kuran ve'l-Ulum el-İslamiyye, I, 59.

49 Muhammed b. Hasan, *Kitabü'l-asar*, I-II, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgani, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 433.

50 İbn Mace el-Kazvini, *Sünen*, I-II, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dar İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, II, 793.

51 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 366-367.

rivayetler ilk iki asırda hadisçilerce de makbul addedilmiştir⁵². Yalnızca sahih⁵³ hadislerin toplandığı ilk eser Buhari'nin *Sahih*'idir⁵⁴. Hadisçiler altın asırlarını yaşadıkları üçüncü yüzyılda telif ettikleri temel kitaplarda dahi pek çok zayıf ve uydurma hadise yer vermişlerdir⁵⁵.

Netice itibariyle Ebu Hanife ve öğrencileri nispeten dar çerçevede ve doğrudan kendi üstadlarının munkatı haberlerine itimat eğiliminde iken; hadisçiler ise hem meslekleri hem de haberi önceleyen tavırları sebebiyle olsa gerek daha geniş planda munkatı haberleri toplamışlardır. Bununla birlikte Şafii, haberlerin şekli inkıtası üzerinde durarak sahih hadisin mutlaka muttasıl olması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır⁵⁶. Anlaşıyor ki onun bu ısrarı meyvesini vermiş üçüncü asır sonrasında giderek sahih haberlerin muttasıl olması gerektiği inancı yerleşmeye başlamıştır.

F. Kur'an'ın Dini Konumu Meselesi / Kur'an Asıldır

Serahsi (ö. 483/1090), Kur'an'ın asıl, haberlerin tabi olduğu fikrini oldukça çarpıcı ifadelerle şöyle sunar: "Bid'at ve sapıklıklar, haber-i vâhidi Kitap ve sahih sünnete arz etmemekten çıkmıştır. Çünkü bazı kimseler, Resûlullah'tan sâdir olduğuna dair taşıdığı şüpheye ve kesin bilgi ifade etmemesine rağmen, haber-i vâhidi bir asıl olarak telakki etmişlerdir. Bunlar, Kitap ve sahih sünneti, haber-i vâhide göre te'vil etmek suretiyle kendisine tabi olunması gerekeni, başkasına tabi olan haline getirmişlerdir. Böylece bunlar, kesin olmayanı asıl haline getirerek sapıklık ve bid'at içine düşmüşlerdir. Bu noktada Hanefî âlimlerinin usulü en doğrusudur. Onlar, Kitap ve sahih sünneti asıl yapıp doğruluğu konusunda şüphe içeren ve meşhûr düzeyine ulaşmamış haber-i vâhidleri onlara arz etmişlerdir. Bunlardan Kitap ve meşhûr sünnete uygun olanı ve onlarda bahsi geçmeyen konulardaki haber-i vâhidleri kabul etmişlerdir. Kitap ve sahih sünnete muhâlif olan haber-i vâhidleri ise reddetmişlerdir. Çünkü onlara göre Kitap ve meşhûr sünnet ile amel etmek garib bir haberle amel etmekten daha doğru olacaktır"⁵⁷.

Ebu Hanife ve ashâbı haberlerin yalnızca isnad bakımından sağlamlığını söz konusu haberin kabul edilebilirliği için yeterli görmemişlerdir. Onlara göre herhangi bir haber isnad bakımından ne kadar güven telkin etse bile Kur'an'a aykırılık taşıyor ise kesinlikle Hz. Peygamber'e nispet edilemez. Yani Kur'an'a aykırı bir hadis sahih sayılamaz. Halbuki Ehl-i hadis sahih bir hadisin Kur'an'a aykırı

52 Ebu Davud es-Sicistani, *Risaletü Ebi Davud ila ehl-i Mekke ve ğayrihim*, thk. Muhammed es-Sabbağ, Beyrut: Daru'l-Arabiyye, s. 24.

53 Elbette Ehl-i hadis kriterlerine göre sahih sayılan hadisler kastedilmektedir. Zira her ekolün kendine göre sahih (güvenilebilir) hadis tanımı söz konusudur.

54 Ebu Amr b. Salah, *Mukaddime*, thk. Nuruddin Itr, Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Muasır, 1977, s. 17. Farklı bir değerlendirme için bk. Musa Bağcı, "Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhari'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi", *AÜİFD*, XLV, 2004, I, s. 39-56.

55 Bunun açık göstergesi Nasıruddin el-Elbani'nin dört sünenin zayıf ve uydurma haberlerini tespit için yaptığı çalışmalarıdır.

56 Muhammed b. İdris eş-Şafii, *er-Risale*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Daru'l-Kütüb'l-İlmiyye, ths., s. 371.

57 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 367-368.

sayılamayacağı kanaatinde. Yani Ebu Hanife ve ashabı Kur'an'a aykırılık tespit ettiklerinde haberi kusurlu sayarken Ehl-i hadis aykırılık bulanı kusurlu saymaktadır. Ebu Hanife'nin görüşü bizzat kendi kitabında açıkça şöyle kaydedilmiştir: "Ben Hz. Peygamber'in sözünü yalanlıyorum" diyen kimsenin yalanlaması ancak Resûlullah'ı tekzib etmek anlamına gelir. "Ben Hz. Peygamber'in söylediklerine inanırım. Fakat o ne kötülük yapılmasını söyledi ne de Kur'an'a muhâlefet etti" demek, Hz. Peygamber'i ve Kur'an'ı tasdik edip; Resûlullah'ı Kur'an'a muhâlefetten tenzih etmektir. Hz. Peygamber, Kur'an'a aykırı davranış ve doğru olmayan şeyleri kendiliğinden uydursaydı, Allah onun kuvvetini alır can damarını koparırdı. Nitekim bu husus Kur'an'da şöyle belirtilir: "Eğer Peygamber söylemediklerimizi bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsa idi; elbette onu kuvvetle yakalar sonra da can damarını koparıverirdik. Sizin hiçbiriniz de buna mâni olamazdı"⁵⁸. Allah'ın peygamberi Allah'ın Kitâb'ına muhâlefet etmez. Allah'ın Kitâb'ına muhâlefet eden kimse de Allah'ın peygamberi olamaz. Rivâyet edilen bu haber Kur'an'a aykırıdır. Çünkü Allah Kur'an'da "Zina eden kadın ve erkek..."⁵⁹ ayetinde zina edenlerden îmân niteliğini kaldırmamıştır. Aynı şekilde "Sizden fuhuş yapanların her ikisini de..."⁶⁰ âyetinde, "sizden" kaydı ile Yahûdi ve Hristiyanlar değil, Müslümanlar kastedilmiştir. O halde Kur'an'a aykırı Hz. Peygamber'den hadis nakleden herhangi bir kimseyi reddetmek, Hz. Peygamberi reddetmek veya tekzib etmek demek değildir. Bilakis Hz. Peygamber adına bâtil birşey rivâyet eden kimseyi reddetmek demektir. İtham Hz. Peygamber'e değil sözü nakleden kimseye yöneliktir"⁶¹.

Ehl-i hadis ise Kur'an ve hadislerin Allah'ın muradını açıklamaları bakımından aynı derecede olduklarını, hatta Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacının sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından fazla olduğunu (القرآن أحوح إلى السنة من السنة إلى القرآن)⁶², sünnetin Kur'an üzerinde hüküm sahibi olduğunu (السنة قاضية على القرآن)⁶³ ifade etmişlerdir. Şâfiî sahih hadislerin Kur'an'a muhalif sayılmasını kesinlikle reddeder⁶⁴. Ona göre hadisler Kur'an'ı tebyin eder; yani mücmelini beyan, umumunu tahsis ve mutlakını takyid eder. Bu da muhalefet sayılmaz⁶⁵. Hadisler başka kaynakların onu destekleyip desteklemediğine bakılmaksızın delildir. Yine hadisler Kur'an dışında başka delillerle de çeliştiğinde hadisler esas kabul edilmeli diğerleri reddedilmelidir⁶⁶.

Haber-i vahidlere dayanılarak Kur'an'a ziyade yapıp yapılamayacağı da Ebu Hanife ve ashabı ile Ehl-i hadis arasındaki temel ayrılıklardan birisidir. Hanefilere göre Kur'an ve maruf sünnet ayrı, ferd haber-i vahidler ayrı değerlendirilmelidir. Kur'an hükümlerinde değişiklik yapma (ziyade) ancak maruf sünnetle mümkün-

58 el-Hâkka (69), 45, 47.

59 en-Nûr (24), 2.

60 en-Nisâ (4), 16.

61 Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l-muteallim*, İstanbul: MÜİFAV Yay., 1992, s. 31-33.

62 Ebu Bekr el-Hazimi, *el-İtibar fi'n-nasih ve'l-mensuh mine'l-asar*, Haydarabad: Dairetü'l-Maarif el-Usmaniyye, 1359, s. 25.

63 Ebu Muhammed ed-Darimi, *Sünen*, I, 474.

64 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 173, 228.

65 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 212, 227-228

66 Şâfiî, *İhtilafu Malik ve Şâfiî*, s. 11-12.

dür. Ferd haber-i vahidler böyle bir güce sahip değildir. Konu hakkında müstakil çalışması bulunan Murat Şimşek ihtilafı şöyle özetlemektedir: “Hanefi usûlcüler, nassların amm ve mutlak lafızlarının delâletlerinin kat’i olduğunu; onların umum ve ıtlak anlamlarına getirilecek daraltmanın nesih anlamına geleceğini; neshin de ancak aynı kuvvette deliller arasında cereyan edebileceğini; zanni ile kat’i neshedilemeyeceğinden, zanni bir delille nassların kat’iyet ifade eden lafız ve hükümlerine ziyâdede bulunulamayacağını ileri sürmektedirler. Cumhur usûlcüler ise hem nassların amm ve mutlak lafızlarının manalarına delâletlerinin zanni olduğunu; hem de nassa yapılacak ziyadenin nesih değil beyan olduğunu söyleyerek bu konuda Hanefilerden farklı düşünmektedirler”⁶⁷. Ehl-i hadisin nispeten aşırı ucunu temsil eden İbn Hazm Hanefilerin anlayışını şöyle reddeder: وقال أيضا بعض الحنفيين ما كان من الأخبار زائدا على ما في القرآن أو ناسخا له أو مخالفا له لم يجز أخذه بخير الواحد إلا حتى يأتي به التواتر قال أبو محمد وهذا “Bazı Hanefiler Kur’an’a ziyade hüküm içeren, onu nesheden ya da ona muhalif olan haberlerin kabul edilemeyeceğini; böylesi hallerde sadece mütevatir haberlerin delil olabileceğini söylemişlerdir. Ebu Muhammed İbn Hazm bunun batıl bir taksim, uydurma bir iddia, delilsiz bir hüküm olduğunu ve böylesi bir düşüncenin haktan sapma içerdiğinden savunulmasının helal olmadığını söylemiştir”⁶⁸. İbn Hazm bu ifadelerinin ardından polemîği sürdürür ve Hanefilere cevaplar verir

G. Bilinirlik Kriteri / Bilinmiyorsa Şüphelidir

Hanefi geleneğe özgü bir terim olan manevi inkitanın bir şekli de herkesin bilmesi gereken bir konunun garip bir haber-i vahidle sabit olmasıdır. Onlara göre alim olsun cahil olsun (amm hass) herkesin bilmesi lazım gelen meseleler haber-i vahid şeklinde rivayet edilmiş olmamalı; maruf olmalıdır⁶⁹. Çünkü Hz. Peygamber dinin mübellîğidir. Sahabe ise bu dini Resulullah’tan alıp nakledenlerdir. O halde ne Resulullah ne de sahabe herkesin bilmesi gereken bir meseleyi bir iki kişiye bildirmekle yetinmiş olabilir. Dolayısıyla böylesi bir konuda maruf olmayan bir haber ya yanlıştır ya mensuttur. Nasıl mütehhirun uleması arasında bir haber yaygınlık kazanabiliyorsa herkesin bilmesi gereken konulardaki haberler mütekaddimun uleması arasında da yaygınlık kazanmış olmalıdır. Örneğin gökyüzü apaçık iken sadece bir kişinin hilali gördüm demesi yetmez⁷⁰. Herkesin bilmesi gereken bir konunun sadece bir iki kişiye söylendiğini düşünmek dinin tebliğiyle ve Resulullah’ın beyan göreviyle çelişir. Bu meyanda Serahsi örnek olarak cinsel organa dokunmanın abdesti bozduğunu ifade eden ve Büsre adlı kadın sahabe tarafından münferiden nakledilen bir haberi vermekte; şöyle demektedir: فالقول بأن “Hz. النبي خصها بتعليم هذا الحكم مع أنها لا تحتاج إليه ولم يعلم سائر الصحابة مع شدة حاجتهم إليه من شبه المحال Peygamber’in aslında bu hükmü bilmeye son derece ihtiyaçları bulunan diğer sa-

67 Murat Şimşek, “Hanefi Fakihlerin Haber Anlayışlarının Bir Göstergesi Olarak Nas Üzerine Ziyade Meselesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XIII, 2009, s. 129-130.

68 İbn Hazm, *el-İhkam fi usulîl-ahkam*, I-VIII, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Daru'l-Afak el-Cedide, I, 117.

69 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 364.

70 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 368.

habileri bırakıp da böylesi bir hükme hiç ihtiyacı olmayan Büsre'ye sadece bunu öğrettiğini söylemek imkansız iddia etmek gibidir⁷¹. Ayrıca ateşte pişen şeylerin yenilmesi halinde ya da cenaze taşınması sebebiyle abdestin gerektiğini bildiren haberler, namazda besmelenin cehri olarak okunması ya da ellerin rüku ve secdeye giderken kaldırılması hakkındaki haberler de bu anlayışa binaen amele uygun bulunmamıştır⁷². Bu anlayışın bir benzeri olarak İmam Malik'in amel-i ehl-i Medine'yi sünnetin asıl belirleyicisi sayması gösterilebilir. Zira ona göre de münferit/fert/garip hadislerden ziyade Medine'de amel oluşturacak kadar yaygın bilgiler esas alınmalıdır.

Ehl-i hadis ise bu anlayışı kesinlikle reddeder. Onlara göre haberin sıhhati hatta sahih olmasa bile hasen olması önemlidir. Bunun da kriterleri bellidir. Adalet ve zabt sahibi bir ravi kendisi gibi bir raviden Hz. Peygamber'e ulaşacak muttasıl bir isnadla şaz ve muallel olmayacak şekilde rivayette bulunuyorsa hadis sahih demektir. Burada ravinin fert kalıp kalmaması hadisin sıhhatine mani değildir. Bununla birlikte garip hadislerin büyük çoğunluğunun sahih olmadığını muhadisler de itiraf ederler⁷³.

Ehl-i hadise göre herkesin ihtiyacı olan meselelerde de haber-i vahidler makbuldür. Çünkü adalet sahibi ravilerin doğru söyleme ihtimalleri bulunan haberlerini tasdik etmek gerekir. Cinsel organa dokunmanın abdesti bozduğunu nakleden adalet sahibi birisidir ve doğru söyleme ihtimali vardır. Açıkça yalan söylediği iddia edilemez. Ama büyük göktaş düşmesi ya da zelzele olması gibi saklanması adeten mümkün olmayacak büyük hadiseleri bir kişi haber verse ona inanılmayabilir⁷⁴.

Ayrıca bizzat Hanefiler pek çok genel ihtiyaç içeren hükmü haberi vahidlerle tespit etmişlerdir. Örneğin burun kanamasının abdesti bozması cinsel organa dokunmanın abdesti bozmasıyla hemen hemen aynıdır. Buna rağmen Hanefiler ne Malikilerin ne Şafiilerin bildiği zayıf bir haberle burun kanamasının abdesti bozduğuna hükmetmişlerdir. Yine bilmemek bilenlere karşı hüccet değildir. Yani bir haberi bazı sahabilerin bilmemesi onu bilene karşı delil sayılamaz. Örneğin İbn Mes'ud rükuda tatbik (elleri uyluklar arasına koymak) hükmünün mensuh olduğunu, Hz. Ömer Mecusilerden cizye alınması hükmünü ve İbn Ömer de mezinin abdesti bozduğunu bilememişler⁷⁵.

Netice itibarıyla Ebu Hanife ve ashabının maruf olması gerektiğini düşündükleri haberlerin şaz kalmasını bir sıhhat problemi saydıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın Ehl-i hadis umumi ihtiyaç içeren meselelerde bile olsa garip haberlerin sahih olabileceğini kabul etmişlerdir.

71 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 368.

72 Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 368-369.

73 İbnü's-Salah eş-Şehrezuri, *Mukaddime*, thk. Nuruddin İtr, Suriye: Daru'l-Fikr, 1986, s. 270-271.

74 Ebu Hamid el-Gazali, *el-Mustaşfa*, thk. Muhammed Abdusselam Abduşşafi, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, s. 135.

75 İbn Hazm, *el-İhkam*, I, 116-117.

H. Zahirilik Problemi ve Yorum Hakkı

Ebu Hanife haberlerin taşıdığı sübut ve delalet problemlerinin farkında olduğu ve bunların haberlere dayanarak hüküm verirken dikkatli/ihtiyatlı olmayı gerektirdiğini düşündüğü için haberleri *Ehl-i hadise nispetle* daha az zahiri yoruma tabi tutmuştur. Pek çok haberin zahiri anlamını kabul edilemez gördüğünden söz konusu haberlerle amel etmemiş diğer bir kısmını ise yorumlamıştır⁷⁶. Halbuki Ehl-i hadis haberleri bir yönüyle Hz. Peygamber'in diğer yönüyle Allah'ın hükmü kabul ettiklerinden haberlerin zahirine uyma konusunda daha hassas davranmışlardır. Kendi aralarında ise kıyası kabul etme ve etmemeye göre ihtilaf yaşamışlardır.

Tipik bir örnek olması açısından tenasül uzvuna dokunanın abdestinin bozulup bozulmadığı meselesinde Ebu Hanife menfi kanaattedir. Zira dinin asıllarında bir organa dokunmanın abdesti bozacağına dair bir veri bulunmamaktadır⁷⁷. Şafii ise hadiste geçen *أفضى* / *efdâ* kelimesine istinaden elin içiyle dokunulursa abdestin bozulacağı dış kısmıyla dokunanın abdestinin ise bozulmayacağını ifade etmiştir. Ehl-i hadis'in aşırı zahiri kanadına mensup İbn Hazm ise elin içiyle ya da dışıyla dokunma arasında fark olmadığını hepsiyle abdestin bozulduğunu söyler. Hatta Şafii kıyası kabul ettiği için kişinin makatına dokunmasını da abdesti bozan bir fiil saymasına rağmen kıyası reddeden İbn Hazm bunu hata olarak niteler ve makat, ferç değildir der⁷⁸.

Bir başka örnek ise deve ve koyun barınaklarında namaz kılmakla ilgilidir. Rivayete göre deve ahırlarında namaz kılmak yasaklanmış ancak koyun ahırlarında namaz kılmak serbest bırakılmıştır. Buna sebep olarak da develerin şeytanlardan yaratılması gösterilmiştir. Öncelikle deve ahırlarının pisliği gerekçe ise koyun ahırları da pis olduğundan hüküm aynı olmalı idi. Eğer gerekçe develerin namaz kılana zarar verebilir olması ise bu durumda yasak taabbudi değil talili olmuş olur. Yani deve ahırının temiz bir köşesinde develerin zarar vermesine önlem alınarak namaz kılınabilir demektir. Ebu Hanife'nin her iki yerde de namaz kılınabileceğini kaydettiği ifade edilmektedir⁷⁹. Halbuki Şafii haberin sonunda develerin şeytan sayılmasını yasağın asıl gerekçesi kılmakta ve Hz. Peygamber'in şeytanlara yakın namaz kılmak istemediğini söylemektedir⁸⁰. İbn Hazm da "Bu haktır. Biz de buna inanıyoruz" demekte⁸¹ ve deve ahırında kılınan namazın iadesi gerektiğine hükmetmektedir. Halbuki Hz. Peygamber'in bizzat devenin üzerinde namaz kıldığı meşhur rivayetlerle sabittir⁸².

Ebu Hanife'nin hadislerin zahiri anlamını yegane dayanak olarak görmediğini buna karşın Ehl-i hadis'in lafızlara bağlı kalarak reyî ihmal ettiklerini ortaya koyan bir başka açık örnek ise erkek ve kız bebeklerin idrarları meselesidir. Rivayete

76 Bunu net olarak görmek için İbn Ebi Şeybe'nin Ebu Hanife'ye yazdığı reddiyesine bakılabilir.

77 Debusi, *Tesisü'n-nazar*, s. 156.

78 Tartışmalar için bk. Ali b. Hazm, *el-Muhalla bi'l-asar*, I-XII, Beyrut: Daru'l-Fikr, ths., I, 220 vd.

79 Ebu Cafer et-Tahavi, *Şerhu maani'l-asar*, I-VI, thk. Muhammed Zühri en-Neccar, Alemü'l-Kütüp, I, 385.

80 Şafii, *el-Ümm*, I, 92.

81 İbn Hazm, *el-Muhalla bi'l-asar*, I, 344.

82 Bk. Buhari, *Sahih*, I, 89; Müslim, *Sahih*, I, 486.

göre Hz. Peygamber'e bir erkek bebek getirilmiş, o da Resulullah'ın kucağındaiken altını ıslatmıştır. Resulullah da elbisesini yıkatmamış ve bir miktar suyu elbisesine dökerek ıslanan kısmı temizlemiştir. Bu fiili hadis, bir başka rivayette şöyle sözlü hadis halinde ifade edilmiştir: “*Kız çocuklarının çiši yıkanır, erkek bebeklerinkine sadece su dökülür*”. Bu rivayetlere dayalı olarak ulema arasında erkek ve kız bebeklerin idrarının ne kadarlık bir suyla temizlenip temizlenmeyeceği tartışılmıştır. Ehl-i hadis haberlere bağlı kalarak bunlar arasında fark gözetip henüz süt emme çağındaki erkek bebeklerin idrarının su serpiştirilerek temizlenebileceğini söylerken aynı çağdaki kız bebeklerin idrarının ancak yıkanarak temizleneceğine hükmetmiştir. Ebu Hanife ise her ikisinin de yıkanarak temizlenebileceğini söylemiştir⁸³. Zira Tahavi'nin ifadesiyle aklen bu iki idrar arasında fark yoktur⁸⁴.

Ganimetten pay alacak atların hissesi konusu da Ehl-i hadis ile Ebu Hanife'nin haberlerin zahirine dayanma meselesinde nasıl bir görüş ayrılığı içinde olduklarını göstermektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber, savaşa süvari olarak katılanlara ganimetten üç hisse verirken piyadelere tek hisse vermiştir. Bu da süvarinin atına iki hisse pay verildiği anlamına gelmektedir⁸⁵. Ehl-i hadis bu haberlere dayanarak atın ganimetten iki pay alacağına hükmetmiştir. Eşek, katır ve deveyle savaşa katılanlara piyadeler kadar pay verileceğini söylemişlerdir⁸⁶. Ebu Hanife ise muhtemelen atın mücahitten daha fazla hak sahibi olmasını uygun bulmadığından⁸⁷, Şam diyarına gönderdiği komutanının atlar ile mücahitleri ganimet konusunda eşitlediğini duyan Hz. Ömer'in bunu onaylamasından⁸⁸ ya da Hz. Peygamber'in komutan vasfıyla böyle hükmettiğini düşündüğünden rivayetin zahiriyle amel etmemiş farklı bir hüküm vermiştir. Ebu Yusuf ise her ne kadar hocasına muhalefet ederek süvariye üç, piyadeye bir hisse verileceğine hükmetse de bunun devlet başkanının uhdesinde olduğunu kabul eder. Emirü'l-müminin'e “Müslümanların hayrına hangisini görürsen onunla amel et” der⁸⁹.

SONUÇ

İmam Azam Ebu Hanife İslam hukuk tarihinin en önemli alimlerinden biridir. Abdullah b. Mesud ile başlayan Irak fıkıh ekolünün ikinci asırdaki zirve şahsiyetidir ve Hanefi mezhebinin imamıdır. Bununla birlikte Ehl-i hadis ekolüne mensup alimler tarafından yoğun eleştiri ve hakaretlere maruz bırakılmıştır. Hicri üçüncü, dördüncü hatta beşinci asırlarda Ehl-i hadis ekolüne mensup birçok alim telif ettikleri eserlerinde Ebu Hanife'ye yönelik ağır ithamlarda bulunmuş ve sert bir dil kullanmıştır. Bunun temel sebebi Ebu Hanife'nin sünnet ve hadisleri reddettiğini

83 Nevevi, *Şerhu Sahihi Müslim*, III, 195.

84 Tahavi, *Şerhu maani'l-asar*, I, 94.

85 Hadisler için bk. Buhari, *Sahih*, IV, 30; Müslim, *Sahih*, III; 1383; Ebu Davud, *Sünen*, III, 76.

86 İbn Hazm, *el-Muhalla*, V, 393.

87 Ebu Yusuf hocasının kararını buna bağlar. Bk. Ebu Yusuf, *el-Harac*, s. 29

88 Ebu Yusuf, *el-Harac*, s. 29.

89 Ebu Yusuf, *el-Harac*, s. 29.

düşünmeleridir. Halbuki tipik bir Ehl-i rey alimi olan Ebu Hanife sünnet ve hadisleri değerlendirirken Ehl-i hadisten farklı bir usule dayanmıştır. Ancak Ehl-i hadis alimleri sünnet ve hadisler konusundaki hassasiyetleri sebebiyle olsa gerek Ebu Hanife'nin takip ettiği usulü sünnetten uzaklaşmak olarak algılamışlardır.

Sonuç olarak Ebu Hanife ve ashabı, sünnetin hem Resulullah'ın hem de başta ilk dört halife olmak üzere özellikle Irak fıkıh ekolünün kurucusu sayılan fakih sahabileri sözleri ve davranışları olduğunu savunmuştur. Onlara göre sahabe Resulullah hakkında bilgi sahibi olduğu için onların görüşleri de sünnet sayılmalıdır. Ebu Hanife'nin görüşlerinden Hz. Peygamber'in tasarruflarını bağlayıcılık bakımından tasnif ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre tamamen dünyevi meselelerde Resulullah'ın bir kısım emirlerini devlet başkanının inisiyatifine bırakmıştır. O, *Ehl-i hadise nazaran* sünnetin vahiy yönünü daha sınırlı tutmuştur. Ancak sünnetin vahiyle bağlantısız olduğunu düşündüğü de söylenemez. Sünnetin hem merfu hem de mevkuf haberlere dayanılarak tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bütün haber-i vahidler yerine daha çok maruf ve meşhur olanları esas almıştır. Kendi geleneklerinde maruf olan haberlerin isnad kusurlarına (örneğin mürsel olmalarına) ise bakmamıştır. Maruf ve meşhur haberlere aykırı haberleri amele uygun bulmamıştır. Haberlerin değerlendirilmesinde Kur'an'ı asıl kabul etmiş ve Kur'an'a aykırı haberleri sahih saymamıştır. Herkesin bilmesi gereken haberlerin ferd kalmasını haberin sahih olmadığına işaret kabul etmiştir. Hz. Peygamber'in herkesin bilmesi gereken meseleleri sadece bir iki sahabisine haber vermiş olamayacağını düşünmüştür. Hadislerin zahirine değil makasidına ehemmiyet vermiş ve bazı muhatapları düz kıyastan çekinirken hadisleri yorumlamaktan çekinmemiştir.

Buna karşın Ehl-i hadisten İmam Şafii sünnetin yalnızca Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri olduğu noktasında ısrarla durmuştur. Ehl-i hadis Hz. Peygamber'in tasarruflarını tasnif yerine hemen hepsini nebevi bir hüküm saymış ve kıyamete kadar geçerli addetmiştir. Sünnetin Kur'an gibi vahiy olduğunu vurgulamıştır. İmam Şafii sünnetin münhasıran merfu haberlerle tespit edilebileceğini kabul etmiştir. Haberlerin maruf olup olmamasından ziyade senedinin sağlam olup olmamasına bakmışlardır. Hatta senedinde kusurlar olsa dahi hadisleri en azından fezail-i amal konularında amelden düşürmemişlerdir. Sahih bir haberin Kur'an'a aykırı olamayacağını düşünmüşler ve hadislerin Kur'an'a arzını reddetmişlerdir. Umumu belvada ferd haber-i vahid olmaz anlayışını kabul etmemişler ve en büyük sahabilerin bile bazen basit meseleleri bilemediklerini iddia etmişlerdir. Nihayetinde hadislerin yorumunu yapmak yerine zahirine teslim olmayı daha emin yol bellemişlerdir.